

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЇ ДИТЯЧОЇ АГРЕСИВНОСТІ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

Стаття присвячена проблемі психокорекції агресивних проявів у дітей дошкільного віку за допомогою технік і прийомів арт-терапії. В статті коротко охарактеризовано основні підходи до явища та особливостей агресивної поведінки дітей дошкільного віку, представлено основні рекомендації застосування арт-терапевтичних технік у корекційній роботі з дітьми, які демонструють агресивні прояви.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, агресивні прояви, психокорекція, арт-терапія, діти дошкільного віку.

Постановка проблеми. Стрімке зростання рівня агресивності багатьох дітей і підлітків – одна з найбільш актуальних проблем сьогодення. Практика показує, що прояви агресивності часто трапляються в дошкільному віці (бійки, образи однолітків неприємними словами, небажання поступитися, ділитися, пошкодження іграшок і т.п.). Така поведінка засуджується дорослими і викликає у них гнів та збентеження у ставленні до дитини в цілому. Неадекватне ставлення батьків та вихователів до дітей з агресивними проявами загострює проблему і негативно впливає на формування у зростаючої особистості позитивного образу оточуючого світу, етичних і моральних принципів. Саме тому перед науковцями та практичними психологами гостро стоїть питання про попередження та корекцію агресивної поведінки дітей, починаючи з дошкільного віку, поки основні стереотипи поведінки ще не закріпилися і не набули характеру стійких навичок.

Підсилює актуальність проблеми й той факт, що більшу кількість досліджень вітчизняних науковців присвячено вивченню особливостей агресивної поведінки підлітків, тоді як агресивні реакції і необхідність корекції агресивної поведінки дітей дошкільного віку, як правило, залишаються поза увагою дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою корекції дитячої агресивності займалися А.Г. Антонова, Т.П. Вісковатова, Т.С. Гурлева, Є.І. Драніщева, І.В. Дубровіна, Н.В. Жутікова, Т.П. Смірнова, І.О. Фурманов та інші. Застосування в психокорекційній роботі різних технік арт-терапії розкривали Л.О. Белозорова, Т.Г. Казакова, Т.Є. Комарова, Г.В. Лабунська, В.В. Лебединський, О.В. Чех. Використання арт-терапевтичних прийомів та технік у роботі з дітьми описували М.В. Кисельова, Л.Д. Короткова, Л.Д. Лебедева, Т.П. Юрченко та інші.

Метою статті є теоретичний аналіз сутності проблеми агресивної поведінки дошкільників та надання практичних рекомендацій щодо використання технік та прийомів арт-терапії в психокорекції агресивної поведінки дошкільників.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науково-методичній літературі, як зарубіжній, так і вітчизняній, не існує чіткого визначення поняття "дитяча агресивність". Частіше за все під цим поняттям розуміють такий стан дитини, під час якого вона силою намагається отримати те, що хоче чи за допомогою тиску реагує на неприємні ситуації. Агресивна поведінка дитини виражається в намаганні навмисно причинити шкоду іншому, образити, вдарити, обізвати. В дитячому віці найбільш поширеними формами прояву агресії визначають: упертість, войовничість, напади гніву, люті, обурення, приниження інших, образи, руйнівні дії й т.п.

Практика роботи з дітьми дозволяє констатувати, що агресивні прояви у дошкільників, як правило, ситуативні, нестійкі за інтенсивністю, спрямованістю та частотою вираження. Більшості дітей з агресивними проявами притаманні: невміння конструктивно взаємодіяти в конфліктних ситуаціях з однолітками та дорослими, недорозвинутість комунікативної функції мовлення, невміння адекватно виражати негативні емоції, незадоволеність у визнанні однолітками та дорослими тощо.

Причинами такої поведінки дітей частіше за все є введення дорослими великої кількості заборон та обмежень, які не дозволяють дитині реалізувати власне бажання чи задуману дію; несформованість моральних норм, довільності та усвідомленості поведінки. Але в процесі розвитку довільності психічних процесів та саморегуляції поведінки проблема дитячої агресивності може бути розв'язана.

Слід зауважити, що існує ряд чинників, які об'єктивно можуть впливати на закріплення агресивної моделі поведінки дитини: порушення психічного розвитку (відсутність самоконтролю, відхилення з боку центральної нервової системи тощо); особливості спілкування в сім'ї (агресивна модель спілкування, неблагополучна сім'я); безконтрольний перегляд телебачення та перевантаження психіки агресивними комп'ютерними іграми тощо. Так, С. С. Степанов вважає, що агресивність – це "хвороба" не дитини, а того середовища, в якому вона формується і зростає [5].

В. Оклендер, презентуючи свою позицію щодо дітей з агресивною поведінкою, розглядає дитину, яка демонструє деструктивну поведінку, як людину, якою рухають почуття гніву, відторгнення, тривоги, незахищеність, образи; у неї часто відмічається низька самооцінка; вона не здатна, не хоче чи боїться виразити те, що відчуває по-іншому, оскільки якщо вона це зробить, то може втратити силу, яка лежить в основі агресивної поведінки; для неї це єдиний шлях, що сприяє виживанню [3].

Важливу роль у визначенні шляхів корекції агресивної поведінки відіграє з'ясування чинників, які сприяють виникненню таких реакцій у дітей. До факторів, з якими пов'язані прояви агресії, можна віднести: соціально-економічну і політичну організацію суспільства; норми поведінки, що задаються соціальними умовами; наявність соматичних та психічних захворювань; фізичні умови навколишнього середовища. Особливу роль у виникненні агресивних реакцій у дітей відіграють характер і система виховання; умови мікросередовища; вплив засобів масової інформації та комп'ютерних ігор; вікові та індивідуально-психологічні особливості дитини.

На нашу думку, в дошкільному віці проблему агресивності варто розглядати не стільки як стійку рису особистості, а як прояви агресивності у поведінці. Всім учасникам виховного процесу слід розуміти, що пригнічувати такі негативні прояви не є ефективним засобом виховання, зважаючи на те, що агресія це необхідне і природне почуття людини. Заборони та насильницьке утиснення агресивних імпульсів дитини може призвести до аутоагресії чи перейти в психосоматичні розлади.

Практичні психологи та психотерапевти визначають арт-терапію як один із основних методів психокорекції агресивної поведінки дітей дошкільного віку [2]. Техніки й прийоми арт-терапії не обмежують свободу саморозвитку й самовираження дитини, позбавляють від напруги, внутрішнього конфлікту та активізують становлення доволності психічних процесів, що сприяє гармонізації образу світу й зміцненню психологічного здоров'я дітей-дошкільників.

Арт-терапія в психокорекційній практиці – це сукупність методик, що базуються на застосуванні різних видів мистецтва у своєрідній символічній формі, дозволяють за допомогою стимулювання художньо-творчих проявів дитини здійснювати корекцію порушень психоемоційних процесів чи відхилень в особистісному розвитку [7].

До основних видів арт-терапії відносяться: бібліотерапія, казкотерапія, маскотерапія, драматерапія, робота з м'яким матеріалом, пісочна терапія, музикотерапія, кольоротерапія, фототерапія, відеотерапія, оригами, малювання й інші форми творчого самовираження.

Арт-терапія як метод психокорекції агресивних проявів у дітей буде ефективнішою, якщо у психолого-педагогічній діяльності створені специфічні умови: фасилітуюче середовище, що включає в себе творчу взаємодію, безумовне прийняття і розуміння потреб дитини; використання спеціальних прийомів, що сприяють зняттю емоційної напруги дитини, її творчому самовираженню, рефлексії, розширенню уявлень про емоції, почуття та контроль за негативними емоційними станами.

Розглянемо застосування деяких технік арт-терапії в корекції агресивних проявів дошкільників.

Робота з м'яким матеріалом. Для зниження емоційної напруги рекомендується залучати дітей до роботи з м'якими матеріалами: глиною, пластиліном, солоним тістом. Зазвичай, у такій роботі дитина демонструє накопичену енергію: ліпить або розминає, стукає по глині кулачком, відриває шматочки від виліпленої фігурки, втирає пластилін у картон чи папір.

Малювання. Пропонуємо використовувати наступні види образотворчої діяльності з корекційною метою:

1. Малювання на вільну тему фарбами, використовуючи не лише пензлики, а й пальці та долоні. Подібна робота сприяє розслабленню дітей і дає їм позитивний емоційний заряд.

2. Старшим дошкільникам можна пропонувати наступні теми для малювання: "Образ", "Щастя", "Дружба", "Злість", "Радість" та інші.

3. Пропонуються малюнки-пиктограми фігур дітей з непромальованими деталями обличчя на яких учасники психокорекційного заняття малюють те почуття чи ту емоцію, яку вони зараз переживають, називають, що це за переживання, чому вони в такому стані, розфарбовують фігурку тим кольором, який відповідає даній емоції.

4. Швидке заштриховування. Дітям пропонуються шаблони чи вони самі створюють малюнок, який енергійно замальовують олівцями.

5. Кляксографія. Дошкільник у хаотичному порядку наносить плями фарби на папір, а потім можна зігнути листочок навпіл і, розкривши, побачити різні образи чи домалювати до клякси якісь деталі, щоб утворився завершений образ будь-якого предмета чи людини.

Малюючи, дитина отримує можливість не лише знизити зайве збудження, тривожність, агресивність, недовіру до оточуючого світу, а й відновити впевненість у собі, пережити успіх, набуті пов'язані з ним позитивні переживання та зразки поведінки.

Одним із напрямків психокорекції агресивної поведінки є робота з гнівом. З цієї метою ми пропонуємо використовувати модифікаційний варіант технології, запропонованої І.О. Фурмановим "Малювання власного гніву" [7]. Під час проведення корекційного заняття дитині пропонується:

- пригадати коли вона в останнє переживала гнів;
- показати в якій частині тіла гнів відчувався найбільше, якого він був кольору і т.п.;
- показати це почуття рухами, мімікою, жестами;

- намалювати свою злість чи гнів;
- розказати, що саме намальовано і "поговорити" від імені намальованого гніву;
- зробити з малюнком все, що захочеться (порвати, викинути, домалювати щось, щоб малюнок став спокійнішим чи веселішим);
- розпитати, що дитина відчуває після здійсненої роботи;
- дати зрозуміти, що всі емоції, які переживає людина є важливими для неї, але деякі з них (наприклад, злість, гнів, роздратування) заважають їй дружити, гратися, веселитися. Тому завдання кожного – навчитися ними керувати (заспокоюватися, переключатися й т.п.). Дитину можна навчити в момент хвилювання чи напруги правильно дихати: вдихати спокійно, видихати повільно; переключати увагу на інший об'єкт: порухувати вікна у кімнаті чи іграшки на полиці; поприсідати чи пострибати; випустити "пар" – побити спеціальну подушку, порвати папір чи газету, покричати у "склянку для крику" тощо.

Казкотерапія. Пропонуємо наступні види роботи з казкою в напрямку корекції агресивної поведінки дітей:

1. Прослуховування казки і обговорення поведінки головних героїв у системі оцінок, категорій "добре – погано".
2. Малювання за мотивами казки. Дітям можна запропонувати намалювати героя, який сподобався чи не сподобався; героя, який чимось схожий на дитину; героя, коли він змінився на краще тощо.
3. Програвання епізодів казки за допомогою іграшок або ляльок. Це дає можливість дитині пережити деякі емоційно значущі ситуації, програти й відреагувати емоції, отримати новий досвід.
4. Творча робота за мотивами казки (придумування іншого завершення, продовження казки, введення нових героїв, зміна характерів героїв, розповісти казку від імені героя).

Під час консультування батьків та вихователів ми пропонуємо схему створення психокорекційних казок для дітей з агресивними проявами:

1. Придумуємо та описуємо героя, схожого на дитину за статтю, віком, характером ("Жив-був у країні Зеландії хлопчик на ім'я Толя. Йому було 4 роки. Всі захоплювалися його красою і розумом").
2. Описуємо життя героя у казковій країні так, щоб дитина знайшла схожість зі своїм життям ("Одного разу йому стало сумно і він попросив батьків відвести його туди, де буває багато дітей. Батьки привели хлопчика до дитячого садочка, і він залюбки там залишився").
3. "Включаємо" героя в проблемну ситуацію, схожу на реальну ситуацію дитини та приписуємо йому всі переживання дитини ("Але він ніколи раніше не грав з дітками і не знав як це робиться. Дівчинку він смикнув за косичку так, що та аж заплакала. Хлопчику зруйнував будиночок, який він побудував. Виховательці сказав, що вона некрасива. Багато ще за день зробив хлопчик злого і поганого. А ввечері, коли за Толею прийшли батьки, всі ображені діти попросили їх більше не приводити його до них у садочок").
4. Герой починає шукати вихід із ситуації (може зустріти мудрого чарівника чи друга, знайти вихід самостійно, залучити магичні дії тощо). Завдання цієї частини казки – через казкові події показати герою ситуацію з іншого боку, запропонувати альтернативні моделі поведінки ("І коли хлопчик заснув, йому наснився сон про те, що він більше ніколи не матиме друзів, і при зустрічі всі діти відвертаються від нього").
5. Герой розуміє свою неправильну поведінку і стає на шлях змін ("Толя прокинувся у сльозах, покликав батьків і попросив відвести його знову до садочку для того, щоб попросити вибачення у дітей і виховательки і сказати, що він тепер зрозумів, як некрасиво він поводився і що він змінився. Так все і сталося. І з того дня Толя ніколи не сказав жодного образливого слова, не вдарив жодної дитини, не поламав жодної іграшки. Його полюбили всі діти в садочку і по черзі запрошували до себе на день народження та по вихідним дням – у гості. Ось і казці кінець, а хто слухав – молодець").

Психокорекційний ефект від запропонованої казки проявляється в усвідомленні дітьми негативних наслідків своєї агресивної поведінки і в появі бажання змінитися на краще. За мотивами казки можна намалювати малюнок. Наприклад, зобразити хлопчика, який ображає дітей і хлопчика, який з ними дружить. Після цього можна спитати у дітей, на кого вони хочуть бути схожими і чому. За допомогою іграшок можна програти сценки на тему можливих конфліктних ситуацій та їх розв'язання без агресії та насильства. Роль дорослих після впровадження психокорекційних впливів виявляється у підтримці дитини в її бажанні змінитися на краще, помічати позитивні зміни в її поведінці й звертати на це увагу інших дітей.

За нашими спостереженнями, використання у роботі з дітьми дошкільного віку арт-терапевтичних технік призводить до:

- зниження загального рівня емоційної та фізичної напруги у дітей;
- розвитку здатності краще зрозуміти свої переживання та почуття;
- формування навичок безпечного вираження негативних емоцій;
- більш уважного ставлення до однолітків та оточуючих.

Висновки

1. Підвищена агресивність у поведінці дітей є однією з найбільш гострих проблем не лише для педагогів і психологів, але й для суспільства у цілому.
2. Питання дитячої агресивності та її корекції у вітчизняній психології не отримали належного розв'язання, що актуалізує обрану проблему.

3. Корекцію агресивних проявів необхідно починати вже з дошкільного віку, коли основні стереотипи поведінки ще не закріпилися і не набули характеру стійких навичок.

4. Застосування у психокорекційній роботі з дітьми дошкільного віку різних видів арт-терапевтичних технік (робота з м'яким матеріалом, малювання, казкотерапія та ін.) дозволяє дати соціально прийнятний вихід агресивності й іншим негативним емоціям та почуттям, знизити емоційну напругу, навчити дітей прийомам саморегуляції, розвивати вміння володіти собою у різних конфліктних ситуаціях, зменшити агресивні прояви у групі дитячого садочка.

Перспективою подальшого дослідження є розробка моделі корекції агресивної поведінки дітей та апробація комплексної корекційно-розвивальної програми для дітей, схильних до агресивної поведінки, засобами арт-терапії, ігрової терапії, психогімнастики тощо.

Використані джерела

1. Вознесенська О. Арт-терапія в роботі практичного психолога / О. Вознесенська, Л. Мова. – К.: Шк. світ, 2007. – 120 с.
2. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапії: підходи, діагностика, система занять / Л.Д. Лебедева. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.
3. Оклендер В. Окна в мир ребенка: Руководство по детской психотерапии / В. Оклендер. – М.: Класс, 2003. – 336 с.
4. Смирнова Т.П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей / Т.П. Смирнова. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 160 с.
5. Степанов С.С. Большие проблемы маленького ребенка: Советы психолога родителям / С.С. Степанов. – М.: Педагогика-Пресс, 1995. – 168 с.
6. Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция / И.А. Фурманов. – Минск: Ильин В.П., 1996. – 192 с.
7. Юрченко Т. Волшебный мир детства. Арт-педагогика, арт-терапия в развитии дошкольников / Т. Юрченко. – Изд-во: Педагогическое Общество России, 2007. – 87 с.

Bilousova N.M.

THE PECULIARITIES OF CHILDREN AGGRESSION PSYCHOCORRECTION BY MEANS OF ART-THERAPY

The article deals with the psychocorrection of aggressive displays among preschool children with the help of art-therapy techniques and methods. The main approaches to the phenomenon and specific features of preschool children's aggressive behavior are briefly described, the basic recommendations of the art-therapy techniques usage in corrective work with children, who show aggressive displays, are presented.

It is shown that the majority of children with aggressive displays are characterized as enable to interact constructively in conflict situations with peers and adults, undeveloped in their communicative speech function, enable to express adequately negative emotions, unsatisfied with peers and adults' recognition.

The effectiveness of art-therapy techniques and methods consists in the following: such approach does not restrict the freedom of child's self-development and self-expression, it helps get rid of stress, internal conflict and it activates the formation of mental processes arbitrariness that leads to the harmonization of the world image and to the strengthening preschool children's mental health.

The use of such art-therapy techniques as work with soft material, drawing and fairy-tale therapy in the correction of preschoolers' aggressive displays is pointed out.

Key words: *aggression, aggressive behavior, aggressive displays, psychocorrection, art-therapy, preschool children.*

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013

